

تبیین جایگاه رحمت الهی در احادیث قدسی با استفاده از روش تحلیل محتوا

مهدی مطیع^۱
امیر احمدنژاد^۲
مریم پیمانی^۳

چکیده

روش تحلیل محتوا، روشی است که نوشتار حاضر جهت دستیابی به آموزه‌های حدیث قدسی در باب رحمت الهی، به کار گرفته، احادیث قدسی با موضوع رحمت خداوند را مورد مطالعه قرار می‌دهد و با بررسی دیدگاه‌های اعتقادی احادیث قدسی، جایگاه رحمت خداوند در این دسته از احادیث را تبیین خواهد کرد. بارزترین صفت خداوند در میان احادیث قدسی، صفت رحمت اوست. این صفت که نقشی محوری در میان احادیث صفات بر عهده دارد، بسیاری دیگر از صفات را نیز تحت پوشش خود قرار می‌دهد و همین نقش را نیز در کل احادیث ایفا می‌کند، تا جایی که اگر احادیث این بخش و نیز تأثیر صفت رحمت بر سایر موضوعات احادیث قدسی نادیده گرفته شود، محتوای احادیث رنگ و بوی دیگری به خود خواهد گرفت. نتیجه به کارگیری روش تحلیل محتوا در مطالعه این گونه حدیثی، معرفی صفت رحمت خداوند به عنوان یکی از محورهای اصلی احادیث قدسی است.

کلیدواژه‌ها

حدیث قدسی، صفات الهی، رحمت خداوند، تحلیل محتوا

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول) - mahdimotia@gmail.com

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۲۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۰۸

مقدمه

حدیث قدسی که حکایت قول خداوند است به زبان و بیان پیامبران، بخش مغفول مانده گنجینه پر بار روایات معصومان است. احادیث قدسی منشأی الهی دارد و از این منظر دارای وجه شباهت با قرآن اما جای تردید نیست که ادبیات آن متفاوت از ادبیات قرآن است. این احادیث بیشتر گفتگوهای خصوصی خداست با بندگان برگزیده اش و پند و موعظه های خاص خداوند به بهترین بندگان اوست. مطالعات انجام گرفته در این پژوهش نشان می دهد که اعتقادات، اخلاق و عبادات، موضوعات مطرح در احادیث قدسی است و در میان این چند موضوع، اعتقادات سهم بیشتری از محتوای احادیث قدسی را به خود اختصاص می دهد. موضوعات اعتقادی قدسی نیز بر محوریت صفات الهی طبقه بندی می شود و هر چند این دسته به نام صفات الهی نام گرفته اما با عنایت به فراوانی صفت رحمت در این میان، می توان این رده را به نام صفت یا صفات حوزه رحمت نام گذاری کرد. آنچنان که از احادیث برمی آید، یکی از مهمترین و پرکاربردترین موضوعات مطرح در احادیث قدسی، رحمت الهی است. به نظر می رسد بزرگترین رسالت و یا دست کم یکی از بزرگترین رسالت های این احادیث نمایاندن جلوه جمالی دوست باشد. قوت تأثیر احادیث با موضوع رحمت و نیز انشعاب سایر صفات از این صفت می تواند از جمله دلایل انتخاب این صفت به عنوان شایسته ترین صفت برای معرفی خداوند از سوی احادیث قدسی باشد. توجه ویژه احادیث قدسی به موضوع رحمت خداوند، نگارندگان را بر آن داشت تا با به کارگیری روش تحلیل محتوا، دیدگاه احادیث قدسی در این باره را به دست آورند. از آنجا که امروزه روش های تحلیل متن در فهم معنای اساسی متون کاربرد زیادی پیدا کرده و از دیرباز در تفسیر کتب مقدس مورد استفاده بوده است، به نظر می رسد چنین روش هایی و به ویژه روش تحلیل محتوا بتواند در تفسیر متون دینی که عمدتاً دارای معانی بلندی است و نیاز به مطالعه عمیق دارد، مفید باشد. تحلیل محتوا فرایند نظام مند شناسایی، طبقه بندی، تبیین، تفسیر، استنباط و استخراج پیام ها و نمادها، آثار و مفاهیم پیدا و پنهان در متون نوشتاری، رسانه ها و سایر مجموعه های مورد بررسی، بر اساس روش های پژوهش کمی و کیفی است. در این روش به دلیل توجه به عناصر فیزیکی و نیز پیام های مستتر و نهفته در متن، از دورویکرد سطحی و عمقی استفاده می شود (معروفی و یوسف زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۹). نگارش حاضر با بهره گیری از این روش در سه سطح کمی، کیفی و توصیفی و ترسیم جدول ها و نمودارها جایگاه رحمت در احادیث قدسی را تبیین کند.

۱. معرفی روش تحلیل محتوا

مقاله حاضر روش تحلیل محتوا را جهت تحلیل احادیث قدسی با موضوع «رحمت» برگزیده است. تعریف و انواع آن در پی می‌آید.

۱-۱. تعریف روش تحلیل محتوا

تحلیل محتوا به عنوان یک روش عبارت است از شناخت و برجسته ساختن محورها یا خطوط اصلی یک متن یا متون مکتوب، یک یا مجموعه‌ای از سخنرانی‌ها، سلسله‌ای از تصاویر، نوارها، وصیت نامه‌ها، نامه‌های خصوصی، سؤال‌های باز یک پرسش نامه و... در مواردی چند، تحلیل محتوا روشی توصیفی یا تشریحی است که در نهایت تحلیلی وصفی را به دست می‌دهد لیک همیشه چنین نیست و نمی‌توان گفت که این روش صرفاً در خدمت جامعه نگاری یا جامعه شناسی وصفی است. چه، می‌توان از طریق کاربرد آن به شناخت و هم معرفت دست یافت. در این حد باید تحلیل محتوا به عنوان یک ابزار، امکان تحلیل علی را فراهم سازد یعنی نه تنها به ارائه تصویر واقعیت در سطح پردازد بلکه در اعماق فرورود و علل یا عواملی را مشخص دارد که در هر زمینه اجتماعی شبکه سطحی واقعیت را فراهم می‌آورند (ساروخانی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۲۸۱).

تحلیل محتوا، تکنیکی پژوهشی است برای استنباط تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها در مورد متن آنها و شامل شیوه‌های تخصصی در پردازش داده‌های علمی است. هدف تحلیل مانند همه تکنیک‌های پژوهشی فراهم آوردن شناخت، بینشی نو، تصویر واقعیت و راهنمای عمل است. در تعریف دیگری که برلسون ارائه کرده، تحلیل محتوا، تکنیکی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام به شمار آمده است. شرط عینی و منظم بودن تکنیک در این تعریف مشمول شرط تکرارپذیری در تعریف پیشین است.

کریپندورف در شرح تعریف برلسون، دو شرط را قابل انتقاد می‌داند: یکی شرط «کمی» بودن توصیف که محدود کننده است و دیگری شرط «محتوای آشکار پیام» که موجب نادیده گرفتن محتوای پنهان است. وی تحلیل محتوا را روشی در کند و کاو معنای نمادین پیام‌ها توصیف کرده و آن را دال بر دو نکته می‌داند: نخست اینکه، پیام‌ها معنای واحدی ندارند که مستلزم کشف باشد و همواره می‌توان داده‌ها را خاصه در جایی که ماهیتا نمادین هستند از دیدگاه‌های مختلفی نگریست؛ بنابراین ممکن است یک پیام حتی

برای یک مخاطب دربر گیرنده چند محتوا باشد. در چنین شرایطی ادعای تحلیل کامل یک پیام دال بر موضعی نامعقول است. نکته دیگر آنکه، معنا لزوماً برای همگان یکسان نیست. گو اینکه اجماع یا اشتراک ذهنی در مورد معنای پیام، تحلیل محتوا را فوق العاده ساده می‌سازد. چنین اجماعی فقط در مورد واضحترین یا آشکارترین وجه پیام یا برای معدودی از مردم که از دیدگاه‌های فرهنگی و سیاسی و اجتماعی یکسانی برخوردارند، پیش می‌آید (کرپیندورف، ۱۳۹۱، ۲۷-۲۶).

۲-۱. انواع روش تحلیل محتوا

روش تحلیل محتوا را در سه سطح می‌توان پی گرفت:

۱-۲-۱. تحلیل محتوای کمی

شرط کمیّت، غالباً هم توسط کسانی که این فن را علمی‌تر از دیگر روش‌های تحلیل اسنادی می‌دانند و هم توسط کسانی که انتقادی‌ترین موضع را نسبت به آن دارند، به یک اندازه ضروری قلمداد شده است. دیدگاه اخیر بر آن است که دلیل واضح و مشخصی برای به کارگیری روش تحلیل محتوا وجود ندارد مگر اینکه سؤالی که شخص در پی پاسخگویی به آن است، کمی باشد (هولستی، ۱۳۷۳، ۱۶). در واقع دو نوع روش را می‌توان به طور مؤثر در یک پروژه به کار گرفت اما اغلب محققان و در اغلب تحقیقات روی یکی از این روشها تکیه می‌کنند و این امر تا حدی به دلیل اعتقادات شخصی و همچنین به خاطر آموزش کسب شده و به علت طبیعت مسائلی که مورد مطالعه است، صورت می‌گیرد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷، ۱۸). عده‌ای از صاحب‌نظران نیز در اثبات ضرورت تحلیل‌های کمی پا را فراتر نهاده و روش‌های کمی و کیفی را مکمل یکدیگر می‌دانند. هولستی به نقل از پول می‌نویسد: نباید تصور کرد که روش‌های کیفی دارای بصیرتند و روش‌های کمی صرفاً روش‌های رسیدگی فرضیه‌ها هستند. ارتباط بین این دو روش، ارتباطی دورانی است؛ هر یک از آنها بینشی را شکل می‌دهند که دیگری از آن تغذیه می‌کند (هولستی، ۱۳۷۳، ۲۵). بر این اساس روش تحلیل محتوا دارای دو مشخصه بارز است: یکی امکان فهم معنای مستتر در متن و دیگری ضرورت انجام تحلیل کمی و اساسی بودن این مرحله از تحلیل.

۲-۲-۱. تحلیل محتوای کیفی

تحقیق کیفی عبارت است از هر نوع تحقیقی که یافته‌هایی را به دست می‌دهد که با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هرگونه کمی کردن کسب شده‌اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال‌ها، رفتارها و همچنین درباره کارکرد سازمانی، جنبش‌های اجتماعی یا روابط بین‌الملل معطوف باشد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷، ۱۷). روش‌های کیفی برای پرده برداشتن از پدیده‌هایی که کمتر شناخته شده‌اند و دیدن اینکه در پشت آنها چه نهفته است، به کار گرفته می‌شوند. علاوه بر این، برای کسب نگاهی نو درباره آن چیزهایی که میزانی از آگاهی درباره‌شان وجود دارد، نیز به کار گرفته می‌شود. همچنین روش‌های کیفی می‌تواند جزئیات ظریفی از پدیده‌هایی که ارائه آنها به روش‌های کمی مشکل است به دست دهد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷، ۱۹).

۳-۲-۱. تحلیل محتوای توصیفی

تحلیل توصیفی متضمن ارائه یافته‌ها، معناداری آماری آنها و در صورت اقتضاء برازندگی آنها به منظور نیل به شناختی پیشرفته است. لازم است در گزارش تحقیق به رویکردهایی که یافته‌های در خور به بار نیاورده نیز اشاره کرد. فقدان آشکار ساختار نیز ممکن است به اندازه حضور آن دارای اهمیت باشد و از این رو نباید آن را به نفع دیگری عیان ساخت (کرپن‌دورف، ۱۳۹۱، ۲۴۳). آخرین مرحله تحلیل یا به ارائه یک نظریه می‌انجامد و یا دست کم داده‌های گردآوری شده، توصیف می‌شود. فرق نظریه و توصیف در این است که در نظریه از مفاهیم استفاده می‌شود. داده‌های مشابه دسته بندی می‌شوند و عنوان مفهومی را به خود می‌گیرند. این بدان معنی است که داده‌ها تعبیر و تفسیر می‌شوند. تفاوت دوم این است که مفاهیم به وسیله اظهارات مبتنی بر روابط به همدیگر متصل می‌شوند. در توصیف، داده‌ها بنابر موضوعی خاص سازمان می‌یابند. موضوع‌ها ممکن است نوعی مفهوم پردازی داده‌ها باشند اما به احتمال قوی خلاصه‌ای از واژگانی هستند که به طور مستقیم از داده‌ها اخذ شده‌اند. در این حالت تعابیر از داده‌ها حتی در صورتی که تعبیری انجام شود، در حداقل است و تلاشی جهت مربوط ساختن موضوع‌ها برای ایجاد یک طرح مفهومی صورت نمی‌گیرد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷، ۲۹).

۲. روش کار در پژوهش حاضر

پس از درج کلیه احادیث قدسی در جداول اکسل و مطالعه آن، با نگاهی گذرا «جهت گیری اصلی» احادیث تعیین گردید. احادیثی که جهت گیری آن «رحمت» است، موضوع مورد مطالعه پژوهش حاضر است. سپس ستونی مجزا جهت انتخاب موضوع اصلی احادیث به جدول اضافه شده و با دقت در متن حدیث، موضوع اصلی آن که الزاما با جهت گیری آن در ارتباط است، انتخاب گردید. نتیجه این موضوع دهی، ذیل بند تحلیل محتوای کمی و در قالب نمودار ارائه خواهد شد. در مرحله بعد تحلیل کیفی و استخراج پیام‌های آشکار و نیز پیام‌های نهفته در حدیث تحت عنوان موضوعات فرعی انجام گردید. مرحله پایانی، توصیف نظام‌مند تحلیل‌های کیفی با توجه به نمودارهای تحلیل کمی و نیز جداول تحلیل کیفی است. نتیجه این مرحله نیز به شکل مدل‌هایی ذهنی نمایش داده می‌شود.

۲-۱. تعریف پارامترهای جدول

تحلیل کمی و کیفی، جهت سهولت در مطالعه احادیث، با ترسیم جدولی در نرم افزار اکسل انجام شد، لذا تعریف پارامترهای آن به منظور درک بیشتر از این روش ضروری می‌نماید.

۲-۲. جهت گیری اصلی

منظور از جهت گیری همانطور که از نامش پیداست، تعیین کلی‌ترین موضوع یک حدیث و جهتی است که مورد اشاره حدیث است. جهت گیری احادیث مورد مطالعه در این پژوهش، رحمت خداوند است.

۲-۳. موضوع اصلی

موضوع اصلی، محتوای کلی یک حدیث است که تحت یک عنوان کوتاه معرفی می‌شود، به طوری که مخاطب بتواند در یک نگاه، پیام آن حدیث را دریابد، هرچند به جزئیات آن دست نیابد.

۲-۴. موضوعات فرعی

موضوعات فرعی، درونی‌ترین و جزئی‌ترین لایه تحلیلند که به صورت جملات کوتاه خبری عنوان می‌شوند و می‌باید نشان دهنده پیام‌های آشکار و پنهان حدیث باشند. به

عبارت دیگر پیام‌های حدیث هر چه جزئی‌تر از متن آن و در قالب جملاتی کوتاه و خبری استخراج شده و تحت عنوان موضوعات فرعی در جدول قرار می‌گیرند. الگوی زیر، نمونه جدول‌های تحلیل کیفی است.

ردیف	حدیث	جهت‌گیری اصلی	موضوع اصلی	موضوعات فرعی

۳. تعریف حدیث قدسی

به نظر می‌رسد اولین کسی که تعریفی از حدیث قدسی به دست داده، میر سید شریف جرجانی (م ۸۱۶ ه.ق) است. وی در کتاب «التعريفات» در این باره می‌نویسد: حدیث قدسی از حیث معنا از جانب خداوند است و از حیث لفظ از جانب حضرت رسول. خداوند به طریق الهام یا خواب به پیامبرش اخبار می‌دهد اما پیامبر با الفاظ خود از آن معنا خیر می‌یابد؛ بنابراین قرآن افضل از حدیث قدسی است که لفظش نیز از جانب خداست (جرجانی، ۱۴۲۸، ۱۴۶). همین معنا را ابوالبقاء در دانشنامه خود، معجم فی المصطلحات و الفروق اللغویه، ذکر کرده و سپس به نقل از طیبی می‌نویسد: قرآن، همان لفظی است که جبرئیل بر پیامبر نازل کرد و حدیث قدسی، خبر دادن معنایی توسط خداوند بر پیامبر در خواب یا به طریق الهام است که پیامبر آن را با الفاظ و عبارات خود بر مردم می‌خواند ولی سایر احادیث به خدا نسبت داده نشده و از او روایت نمی‌شود (حسینی کوفی، ۱۴۱۳، ۴: ۳۸). تهانوی نیز پس از تقسیم حدیث به دو نوع نبوی و الهی به بیان دیدگاه چلبی درباره حدیث قدسی می‌پردازد: احادیث الهی، احادیثی هستند که خدا بر پیامبر اکرم در شب معراج وحی کرده و «اسرار وحی» نامیده می‌شود. تهانوی بعد از آن با تقسیم کلام خدا به سه قسم، حدیث قدسی را قسم سوم دانسته و آن را حدیثی برمی‌شمرد که به نقل واحد از پیامبر به دست مخاطب رسیده که گاهی به خداوند نسبت داده می‌شود چون متکلم آن خداست و گاهی به پیامبر چون ناقل آن است. تهانوی معتقد است در کیفیت نزول حدیث قدسی هیچ‌گونه انحصاری نیست؛ معانی ممکن است در خواب نازل شود و یا به قلب پیامبر القاء شود، چه با واسطه جبرئیل یا بی واسطه او (تهانوی، ۱۹۶۷، ۱: ۲۸۱-۲۸۰). صبحی صالح نیز به همین ترتیب حدیث قدسی را چیزی ما بین قرآن و حدیث عادی دانسته و به «حدیث الهی» و «حدیث ربانی» به عنوان دو نام برای حدیث قدسی اشاره می‌کند (صبحی صالح، ۱۳۶۳، ۱۲۳-۱۲۲).

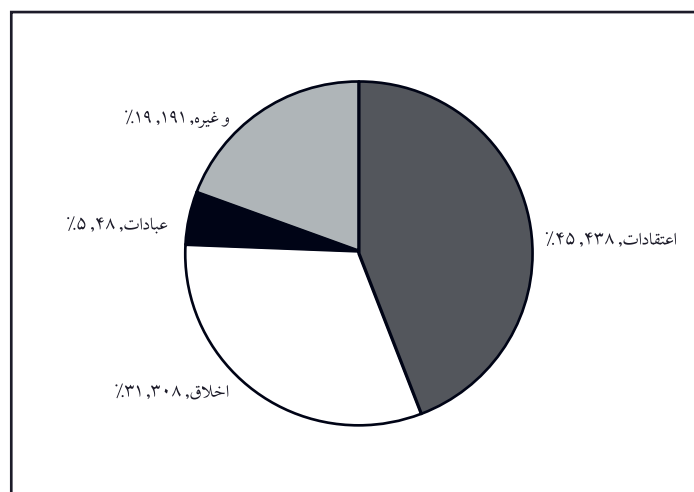
مهم‌ترین نکته در نقد این تعاریف این است که هیچ کدام از آنها برای تعریف این دسته از احادیث به خود احادیث مراجعه نکرده و در تعریفش هیچ اشاره‌ای به موضوعات و محتوای آنها نداشته‌اند بلکه حداکثر استناد ایشان به احادیث در باب تعریف آن، استناد به سند آنهاست. حال آنکه اگر تلاش می‌شد که حدیث قدسی بر اساس محتوای آنچه تا کنون به این عنوان شهرت یافته، تعریف شود، مرز آن با قرآن بسیار روشن‌تر می‌نمود و نیازی نبود برای اثبات برتری قرآن و تفاوت آن با حدیث قدسی به حدس و گمان متوسل گردید.

۴. موضوعات مطرح در احادیث قدسی

اولین دستاورد اجرای روش تحلیل محتوا، گرد آوردن احادیث ذیل یک عنوان و تمرکز بخشیدن به پراکندگی‌های آنهاست. نمودار ۱، موضوعات احادیث را در چهار دسته اصلی به نمایش می‌گذارد.

نمودار ۱: فراوانی کلان رده‌های موضوعی

رده‌های موضوعی احادیث

نمودار فوق نشان می‌دهد که از میان اقسام تعالیم اسلامی، مهمترین موضوع از دیدگاه احادیث قدسی، اعتقادات و سپس اخلاق است. رده «عبادات» کمترین حجم احادیث را به خود اختصاص داده است. نکات برآمده از این نمودار را می‌توان به شکل زیر خلاصه کرد:

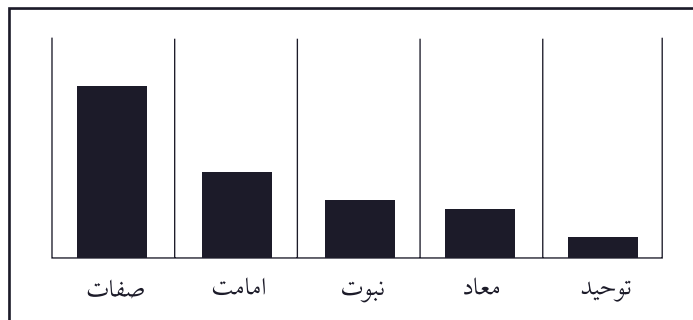
۱. فزونی اهمیت حوزه نظر نسبت به حوزه عمل
۲. اهمیت ده برابری اعتقادات نسبت به عبادات و احکام عملی
۳. پیش نیاز بودن حوزه نظر نسبت به حوزه عمل
۴. اهمیت قابل توجه احادیث اخلاقی
۵. ارتباط نزدیک دو موضوع اعتقادات و اخلاق در تعالیم قدسی

۱-۴. جایگاه اعتقادات در احادیث قدسی

همانگونه که نمودار ۱ نشان داد، بیشترین فراوانی احادیث قدسی در حوزه اعتقادات است؛ از این رو در این بند به توصیف نمودارهای جهت گیری های اصلی اعتقادات مبادرت می شود.

نمودار ۲: فراوانی جهت گیری های اصلی رده اعتقادات

جهت گیری های اصلی احادیث اعتقادی

اولین چیزی که در نمودار فوق جلب توجه می کند، فراوانی نمودار صفات است که حاکی از اهمیت موضوع صفات الهی از نظر احادیث قدسی است. حدیث قدسی برای آموزش عقاید خود، هرچند به تمام موضوعات مربوط می پردازد اما این امر را از صفات خداوند آغاز می کند و به شکلی نامحسوس در یک گزاره، دو هدف را دنبال می کند. راوی قدسی به جای دو عبارت «خدا هست» و «خدا رحیم است»، فقط از عبارت دوم بهره می برد و بدین گونه نشان می دهد که وجود خداوند، آنقدر روشن است که نیازی به اثبات ندارد و آنچه اهمیت دارد، صفات اوست. همانطور که نمودار نشان

می‌دهد، توحید که به نظر می‌رسد بیش از همه موضوعات با موضوع صفات ارتباط پیدا می‌کند، کمترین فراوانی و لذا کمترین ارتباط را با آن دارد. گفتنی است آنچه در این نمودار، توحید نامیده شده، توحید عام است که موضوعاتی از قبیل کفر و شرک را نیز در ذیل خود جای می‌دهد. احادیث این رده، هر موضوعی را که به نوعی با توحید در ارتباط است، در بر می‌گیرد؛ حتی اگر مستقیماً به اصل توحید نپردازد.

نکته بعدی، فراوانی موضوع امامت است که در اولین نگاه، دومین موضوع پراهمیت از منظر احادیث قدسی به نظر می‌رسد اما با توجه به اینکه موضوع امامت، تنها موضوعی است که بین احادیث قدسی شیعه و اهل سنت مشترک نیست، احتمال عدم تعادل نمودار فوق در موقعیت امامت تقویت می‌شود. احادیث حوزه امامت برای محدثان اهل سنت از هیچ اهمیتی برخوردار نبوده اما در عوض از نگاه محدثان شیعه، این موضوع بیش از نبوت و حتی بیش از توحید اهمیت دارد. توجه به این نکته وقتی ضرورت بیشتری پیدا می‌کند که دانسته شود، اغلب احادیث موضوع امامت از کتاب «جواهر السنیه فی الاحادیث القدسیه» شیخ حرّ عاملی برگرفته شده است. اگر میان اهمیت صفر درجه امامت در احادیث قدسی اهل سنت و اهمیت صد درجه آن در احادیث شیعه با میانگین گرفتن تعادل برقرار شود، موقعیت این موضوع در نمودار با دو درجه تنزل به بعد از معاد منتقل می‌شود که در آن صورت، سه موضوع نبوت، معاد و امامت با چشم پوشی از اندک اختلاف در فراوانی‌ها، اهمیتی یکسان داشته و هر سه در جایگاه دوم نمودار قرار می‌گیرند. سومین آموزه این نمودار، یکسان بودن تقریبی فراوانی دو موضوع نبوت و معاد است. از نظرگاه احادیث قدسی معاد و ایمان به آن همانقدر اهمیت دارد که نبوت و چنانچه کسی پیام‌آور را پذیرفته باشد، پیام را نیز باید بپذیرد.

آخرین آموزه نمودار ۳ این است که توحید در مباحث اعتقادی قدسی، کمتر از هر موضوع دیگری اهمیت دارد. دلیل آن هم بسیار روشن و منطقی است که نمی‌توان صفات و نعمات خدا را پذیرفت اما خودش را انکار کرد. وقتی صفات خداوند و پیام‌هایی که توسط اولیایش به گوش آدمی می‌رساند، پذیرفته شود، گویی خود او تصدیق شده است و در این صورت نیاز به لحاظ کردن این موضوع کمتر احساس می‌شود.

با عنایت به فزونی اهمیت موضوع صفات نسبت به سایر موضوعات اعتقادی، این موضوع مورد تحلیل دقیق‌تری واقع می‌شود.

جدول ۱: صفات الهی و فراوانی آن

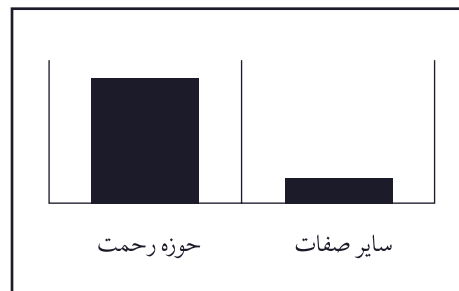
ردیف	موضوع	فراوانی
۱	رحمت	۸۴
۲	مغفرت	۶۲
۳	تدبیر الهی	۶
۴	رازق	۵
۵	رضای الهی	۴
۶	غضب	۴
۷	کبر	۳
۸	رافت	۳
۹	مشیت و اراده الهی	۳
۱۰	غنا	۲
۱۱	اشتیاق خدا به انسان	۲
۱۲	جود و کرم	۲
۱۳	ستار العیوب	۲
۱۴	غفلت	۲
۱۵	سمیع	۱
۱۶	عشق خدا به انسان	۱
۱۷	عظمت	۱
۱۸	علم	۱
۱۹	مجدد	۱
۲۰	منتقم	۱
۲۱	سلطنت الهی	۱

جدول بالا، تنوع موضوعی صفات خداوند را در احادیث قدسی نمایان می‌سازد. علاوه بر اختلاف زیاد فراوانی دو صفت رحمت و مغفرت با سایر صفات، به نظر می‌رسد بعضی از آنها از صفت رحمت منشعب می‌شوند؛ از این رو صفاتی که

انشعابات صفت رحمت محسوب می‌شوند، جهت سهولت در نمایش نموداری در یک گروه قرار داده شد. سایر صفات نیز به دلیل پراکندگی موضوعی و نیز حجم اندک در گروهی جمع‌آوری شد.

نمودار ۳: فراوانی صفات الهی

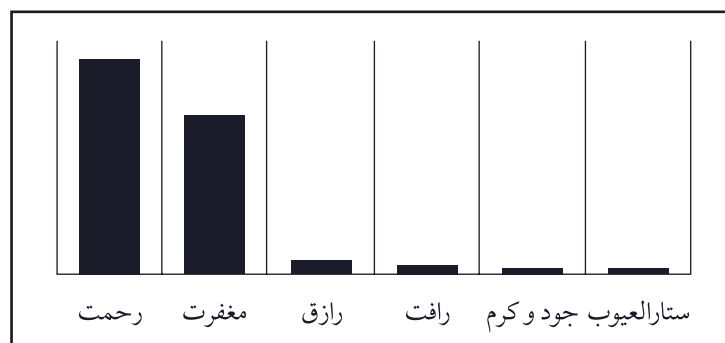
صفات الهی

تفاوت فراوانی احادیث حوزه رحمت با سایر صفات آنقدر زیاد است که به راحتی می‌توان از سایر صفات چشم پوشی کرد و تنها صفت رحمت را مورد بررسی قرار داد. نمودار ۳ به روشنی غلبه رحمت را نه فقط بر غضب که بر تمام صفات نشان می‌دهد. از دیگر نکات برآمده از این نمودار می‌توان به نقش صفت رحمت در معرفت خداوند و نیز اشتیاق خداوند به معرفی خود با صفت رحمت اشاره کرد.

نمودار ۴: فراوانی صفات حوزه رحمت

صفات حوزه رحمت

به دلیل فراوانی قابل توجه احادیث حوزه رحمت، نمودار ۴ جهت نمایش تنوع و فراوانی تمامی این صفات ترسیم شد. بر اساس این نمودار نزدیکترین صفت به رحمت، صفت مغفرت است که با توجه به اختلاف اندک در فراوانی این دو صفت و نیز با عنایت به تحلیل‌های کیفی احادیث این دو رده^۴، مغفرت می‌تواند گویاترین صفت در توصیف رحمت خداوند باشد. دیگر اینکه نمودار فوق نماینده اشتیاق زائدالوصف خداوند در عفو و عطای به انسان است. نکته اخیر یکی از موضوعات فرعی پرتراکم در کل احادیث قدسی است.

نمودارها و توصیف موضوعات فرعی احادیث حوزه اعتقاد حاکی از نقش پررنگ رحمت خدا در نظام اعتقادی احادیث است، به طوری که می‌توان نمودار این نظام را تنها بر پایه رحمت الهی ترسیم کرد. آغاز آفرینش با رحمت خداوند و جهان خلقت یکی از بهترین نمونه‌های این رحمت است. در سراسر زندگی دنیایی، رحمت خداوند موج می‌زند؛ هر چند اشکال آن ممکن است در شرایط مختلف، متفاوت باشد. رحمت خداوند در ابتدا به امر خداوند و بی بهانه نازل می‌شود اما فرود آن و تعیین تراکم آن در نقاط مختلف، علاوه بر اراده خداوند به عملکرد انسان نیز متکی است. ایجاد ارتباط با خدا و تلاش برای هر چه نزدیکتر شدن به او به هر وسیله، تنها راه جلب رحمت خداست. ارتباط با خدا یکی از موضوعات کلیدی در احادیث قدسی است و هر چند جلب رحمت الهی هدف اصلی این ارتباط نیست اما از پیامدهای آن محسوب می‌شود. دشواری‌های پیمودن طریق حق موجب شده است تا خداوند باز هم انسان را در سایه حمایت خود قرار دهد. تدبیر خداوند در این زمینه، موظف کردن بهترین بندگان خود برای راهنمایی سایر انسان‌ها و به راه آوردن ایشان است. نبی و امام به عنوان اولیاء الهی، واسطه فیض و مأمور به هدایت جامعه به سوی مقصد نهایی هستند. با این وجود دنیای تنگ و محدود مادی هیچ گاه قابلیت نمایش رحمت خدا را آنچنانکه باید ندارد. جهان آخرت آنگونه که احادیث قدسی حکایت می‌کند، جلوه رحمت خداست. محتوای پنهان احادیث بخش معاد در تمام مراحل آن از مرگ تا ورود به بهشت یا خروج از جهنم، رحمت الهی را نشان می‌دهد. به طور کلی از دیدگاه احادیث قدسی خداوند از هر چیز و هر وسیله استفاده می‌کند تا رحمتش را به آدمی برساند هم در دنیا و هم در آخرت.

۴. رک. پیمانی، مریم، پایان نامه «طبقه بندی و تحلیل محتوای احادیث قدسی»، فصل سوم.

۴-۱-۱. جایگاه رحمت در احادیث قدسی

بررسی‌ها نشان می‌دهد که موضوع رحمت، نه تنها در رده احادیث اعتقادی بلکه در کل احادیث بیشترین فراوانی را دارد. به نظر می‌رسد، موضوع رحمت چنان خود را در همه احادیث و به طور خاص در احادیث اعتقادی نشان داده و چنان در کل احادیث محوریت پیدا کرده که تفکیک این وجه از احادیث بعید است و اگر چنین تفکیکی انجام شود، بخشی از وجوه معنایی احادیث نادیده گرفته خواهد شد؛ از این‌رو نگارندگان بر آن شدند فراوانی مقوله رحمت در احادیث اعتقادی را به دست آورده و از این رهگذر شاهی بر ادعای فوق بیاوند.

حاصل این جستجو نشان از این دارد که پر کاربردترین مقوله^۵ مشترک بین احادیث قدسی اعتقادی مقوله «رحمت» است. فراوانی مقوله «رحمت» در کل احادیث، ۳۸۶ مورد است که ۲۲۱ مورد یعنی چیزی نزدیک به دو سوم آن مربوط به احادیث اعتقادی است. بررسی‌ها نکته پیش گفته را به صحت نزدیکتر کرده، ارتباط میان تمامی خرده رده‌های اعتقادی را با مقوله رحمت تأیید می‌کند. درباره ارتباط رده‌های «توحید» و «معاد» با رحمت باید گفت که با اینکه این دو رده حجم کمتری از احادیث اعتقادات را به خود اختصاص می‌دهند اما در همان حجم اندک هم تلاش می‌کنند که مخاطب را با جلوه‌های از رحمت خدا و نیز سهولت ارتباط با خدا در سایه همان رحمت روپرو کنند. رده صفات نیز که به لحاظ کمی بیشترین حجم احادیث را در رده اعتقادات و نیز در میان کل احادیث داراست، حجم قابل توجهش را مدیون احادیث حوزه رحمت است. تفاوت فراوانی احادیث حوزه رحمت با سایر صفات الهی به گونه‌ای است که به راحتی می‌توان از احادیث دسته دوم چشم پوشی کرد.

نتیجه جستجوها حاکی از آن است که دو مقوله «نبوت» و «امامت» نیز به نوعی به مقوله «رحمت» بازگشت دارند.^۶ احادیث دو رده «نبوت» و «امامت» که مجموعاً نزدیک به نیمی از احادیث اعتقادی را تشکیل می‌دهند، ارتباط

۵. مقوله، موضوعات فرعی‌ای است که مرتبط و مشتمل بر کلید واژه موردنظر باشد. به عنوان مثال، موضوعات فرعی‌ای که به گونه‌ای معرف رحمت خدا باشند، مقوله رحمت را تشکیل می‌دهند.

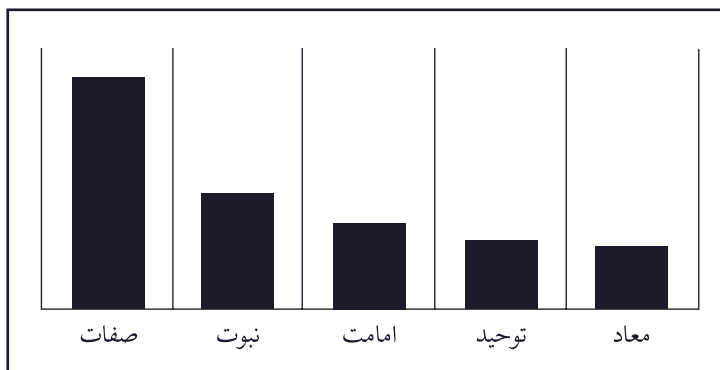
۶. رک. پیمانی، مریم، پایان نامه «طبقه بندی و تحلیل محتوای احادیث قدسی»، فصل سوم، جدول‌های

مستقیمی با رحمت دارند. شایان ذکر است که از دیدگاه احادیث قدسی این دو مقام رفیع با تمامی مصادیقشان بهانه معرفی وسعت رحمت خداوند بر اهل زمینند. پیامبر اسلام و امام علی که بهترین نمونه‌های خلیفه الهی هستند، هرچند فی نفسه صاحب جایگاهی وصف ناشدنی به درگاه خدایند اما علاوه بر آن واسطه انتقال رحمت خدا به تمامی کائنات هستند و اگر نبود اشتیاق بی نظیر خداوند به بازگرداندن آدمی به جوار رحمت خود، این مقامات اعتبار خود را از دست می‌داد. وساطت این دو مقام و یا به عبارت دیگر مقام خلیفه الهی در انتقال رحمت الهی در تمام احادیث این دو رده به ویژه رده امامت مشهود است.

نمودار ۵، فراوانی مقوله رحمت را در تمام رده‌های اعتقادی نشان می‌دهد.

نمودار ۵: فراوانی مقوله رحمت در احادیث اعتقادی

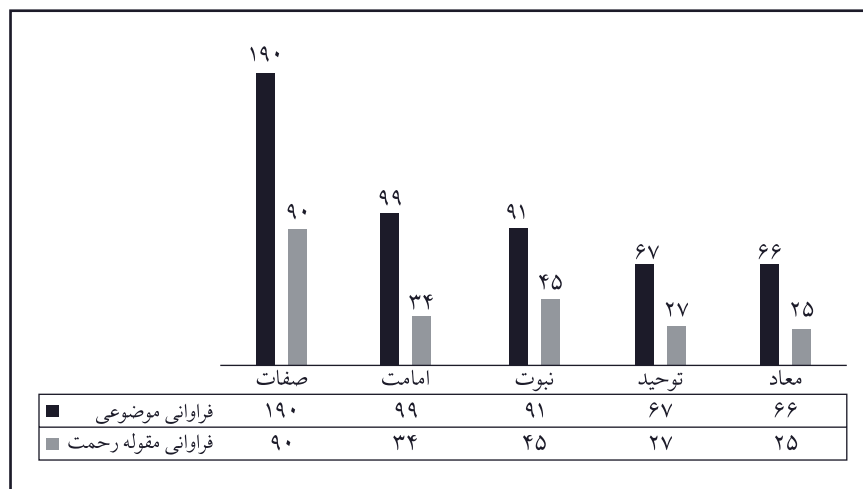
فراوانی مقوله رحمت

همچنانکه مشاهده می‌شود پس از رده صفات که مستقیماً با رحمت در ارتباط است، بیشترین فراوانی مقوله رحمت در رده‌های نبوت و امامت دیده می‌شود. نکته دیگر آنکه احادیث رده توحید و معاد به نسبت حجم اندک احادیث، شمار قابل ملاحظه‌ای از موضوعات فرعی مقوله رحمت را در خود گرد آورده‌اند. نمودار ۶ به منظور مقایسه تعداد احادیث و فراوانی مقوله رحمت در هر رده ارائه می‌شود.

نمودار ۶: مقایسه حجم احادیث و مقوله رحمت در احادیث اعتقادی

نسبت حجم احادیث و مقوله رحمت

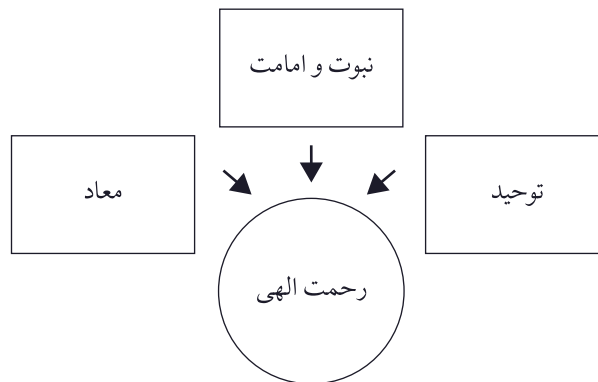
نکات حاصل از نمودار فوق به شرح زیر است:

۱. طبق انتظار رده صفات بیشترین حجم مقوله رحمت را به خود اختصاص می‌دهد.
۲. مقوله رحمت تقریباً به شکلی متعادل در میان رده‌های مختلف توزیع شده است. به عبارت دیگر نسبتی که میان رده‌ها در حجم احادیث آنها دیده می‌شود، تقریباً به همان شکل در فراوانی مقوله رحمت نیز رعایت شده است.
۳. نتیجه دو نکته گذشته اینست که بین حجم احادیث یک رده و تکرار مقوله رحمت در میان موضوعات فرعی آن ارتباط مستقیم وجود دارد.

به نظر می‌رسد که تحلیل احادیث و نیز چند نمودار فوق بتواند ادعای نگارنده را در جهت گیری احادیث قدسی در باب اعتقادات تأیید کند. اگر چه نام آشنای رده اعتقادات و خرده رده‌های آن، خواننده را وا می‌دارد که با زمینه‌های ذهنی کلامی خود وارد احادیث شده و با همان زمینه‌ها احادیث را مورد مطالعه قرار دهد اما هر چه پیشتر می‌رود و بیشتر در متن احادیث می‌اندیشد، به نتیجه‌ای متفاوت از ذهنیات خود می‌رسد. این رده احادیث از هر سو مورد توجه واقع شود، به رحمت خداوند ختم می‌شود. پافشاری ذهنیات سرسخت خواننده در شناخت آن تأثیری نداشته و تحمیل رنگ و بوی کلامی به این احادیث امکان نخواهد داشت.

با این اوصاف منطقی است که گفته شود فشرده کل احادیث قدسی اعتقادی، تجلی رحمت خداست و پیام راوی قدسی در رده اعتقادات معرفی خدای رحیم است. توحید، صفات، نبوت، امامت و معاد، همگی ابزار گوینده احادیث هستند برای نمودن خدا با صفت رحمت و آنگونه که از احادیث بر می آید این ابزار بهترین و قویترین ابزار راوی هستند و لذا حامل مهم ترین پیام او. نمودار ۷، جایگاه رحمت را در احادیث اعتقادی قدسی نمایان می سازد.

نمودار ۷: جایگاه رحمت در احادیث اعتقادی

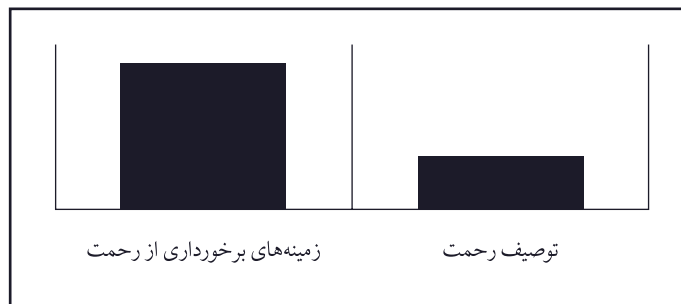

۱-۱-۱-۴. تحلیل محتوای کمی احادیث حوزه رحمت

با عنایت به حجم احادیث صفت رحمت و نیز نکات پیش گفته، ضروری است که موضوعات اصلی صفت رحمت از جداول استخراج شده و برای تحلیل توصیفی این صفت بر مبنای موضوعات فرعی آن آماده گردد.

نمودار ۸: فراوانی موضوعات اصلی صفت رحمت

بیشترین فراوانی موضوعات اصلی صفت رحمت

به دلیل تنوع موضوعات اصلی صفت رحمت، جهت نمایش آن بر روی نمودار، تلاش شد که این موضوعات نیز به صورت مجزا دسته بندی گردد. همانگونه که نمودار گویاست، عوامل و زمینه‌های برخورداری از رحمت خداوند، بیشترین حجم احادیث این دسته را تشکیل می‌دهد. مهمترین هدف احادیث از برجسته کردن صفت رحمت، آموزش عوامل و اعمالی است که موجب سرازیر شدن چشمه رحمت خداوند می‌شود. از دیدگاه احادیث قدسی، بهترین راهکار برای جذب آدمی به سوی خدا، معرفی زمینه‌های لازم در این مسیر به عنوان نقشه راه است. در واقع رحمت خداوند را در همین نکته نیز می‌توان دید که ساده‌ترین مسیر را برای رساندن آدمی به مقصد پیشنهاد می‌دهد. توصیف رحمت، مصداق رحمت و مرحومان هرچند ابزار کمکی در این راه هستند اما نقش اصلی را همان فهرست زمینه‌ها ایفا می‌کند.

مهم‌ترین آموزه‌ای که از دقت در این چند نمودار به دست می‌آید، زبان متفاوت خداوند در حوزه اعتقادات است که بسیار با زبان متکلمان در دفاع از عقاید تفاوت دارد. خداوند آموزش عقاید به مخاطب را با معرفی خود به صفت رحمت آغاز می‌کند که هرکه رحمت خدا را دریابد، جلوه آن را در هر چیز حتی ابتلائات دنیایی در می‌یابد.

۴-۱-۱-۲. تحلیل محتوای کیفی احادیث حوزه رحمت

اگر سایر احادیث به گونه‌ای به رحمت خداوند اشاره داشته باشند، احادیث رده صفات تماما و مستقیما، رحمت خدا را توصیف می‌کنند، هرچند در اینجا نیز الفاظ از بیان بیکرانه رحمت الهی عاجز می‌مانند و هر حدیث برای ایفای نقش خود دست به دامان ابزاری می‌گردد.

احادیث این رده در پی معرفی خدا با صفت رحمت و از این طریق ترغیب انسان به ارتباط با خداست اما این رحمت هر بار به شکلی و با وسیله‌های متفاوت از قبل نمایش داده می‌شود. رحمت خداوند گاهی در لباس رأفت، گاهی تدبیر، رزق، جود، کرم و بیش از همه مغفرت بروز پیدا می‌کند. احادیث تنها گوشه‌ای از رحمت الهی را نشان می‌دهد تا آدمی را در طریق قرار دهد و به رفتن راغبش سازد.

پس از آن فراز و نشیب‌های آن و مهم‌تر از همه میانبرها را یادآور می‌شود و استقامت رهرو را منزل به منزل به محک می‌گذارد. توقف در میانه راه هرچند توقف در مسیر کمال است اما پاداش خود را دارد و همواره فرصت از سر گرفتن برای آدمی فراهم است. پایان این مسیر در ملموسترین شکل خود، بهشت است و رضوان خدا و رؤیت او به عنوان اوج این مقصد معرفی می‌شود.

جدولی که در بخش ضمیمه ارائه می‌گردد، پیام‌های احادیث قدسی در حوزه صفت رحمت را دسته‌بندی کرده و فراوانی مقوله‌های آن را نشان می‌دهد.

داده‌های احادیث رده صفات، عموماً عوامل دستیابی به رحمت خداوند و اندکی هم خود رحمت را توصیف می‌کنند. توصیف رحمت در بهشت و نعمت‌های آن و تلاش بعضی از گنهکاران برای رسیدن به کمترین درجه از آن خلاصه می‌شود. به نظر می‌رسد هدف از توصیف بهشت، توصیف آفریننده آن باشد و ایجاد نوعی اشتیاق برای دیدار با او و نیز امید به دریافت رحمتش. در واقع بهشت به عنوان جلوه کوچکی از خداوند وصف می‌شود تا موتور محرک انسان باشد و الا بسیاری از احادیث که از مصاحبت خدا با بهشتیان و وعده نعمت‌هایی بسیار فراتر از نعمت‌های مادی چون رؤیت خدا و رضای او سخن می‌گویند، بی اعتبار خواهد ماند. اگرچه بهشت دارای مراتبی است و هر بهشتی بنا بر میزان اعمال خود درجه‌ای از آن را دریافت می‌کند اما سخن گفتن گاه و بیگاه خدا با بهشتیان، خوشامدگویی خدا به آنان، استقبال از خواسته‌های ایشان و بالاتر از همه اشتیاق خدا برای همنشینی و مصاحبت با بهشتیان از درجه‌ای بسیار بالاتر از بهشت معهود ما خبر می‌دهد.

۳-۱-۱-۴. تحلیل محتوای توصیفی احادیث حوزه رحمت

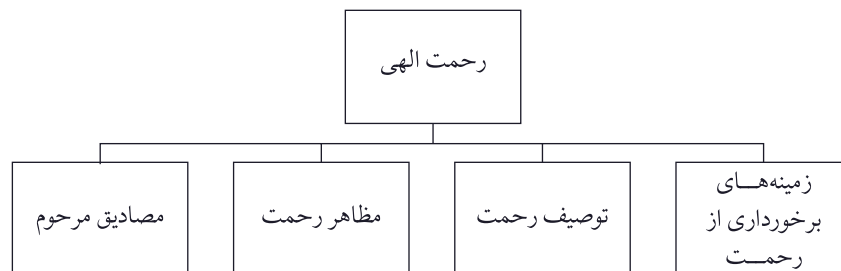
نمودارهای تحلیل کمی حاکی از این است که صفت رحمت خداوند دارای بیشترین فراوانی در میان احادیث اعتقادی است. همانگونه که تحلیل‌های کمی نشان می‌دهد، رده اعتقادات بیشترین سهم را در کل احادیث قدسی داراست و اگرچه سایر موضوعات اعتقادی نیز به نوبه خود نقشی در شکل دهی نظام اعتقادی قدسی ایفا نموده‌اند اما آنچه بیش از همه نقش داشته و بار این نظام را به دوش می‌کشد،

احادیث رده صفات الهی است. در باب صفات نیز صفت رحمت آنقدر مورد توجه احادیث قدسی است که پرتوش سایر صفات را پوشانده است. صفت رحمت در احادیث قدسی نه فقط بر غضب که بر تمام صفات غلبه دارد.

صفات که نمایانگر ذات حضرت حق هستند، یکی از بهترین ابزار در راه معرفت خدایند و از نظرگاه احادیث قدسی بهترین ابزار و معرفت خدا زمینه‌ای است برای اتصال به آن منبع بیکران رحمت. احادیث قدسی در هر شاخه‌ای و هر رده‌ای اصرار دارد که خداوند را با صفت رحمت معرفی کند و به هر وسیله صفت رحمت را به نمایش گذارد و دور نیست اگر ادعا شود که حدیث قدسی، نمایش رحمت الهی است. به همین سبب است که در این بخش تلاش می‌شود، موضوعات فرعی مستخرج از احادیث حوزه رحمت، دقیق‌تر مورد مطالعه قرار گیرد و از این رهگذر شیوه منتخب حدیث قدسی در جذب و جلب آدمی به راه خدا کشف شود.

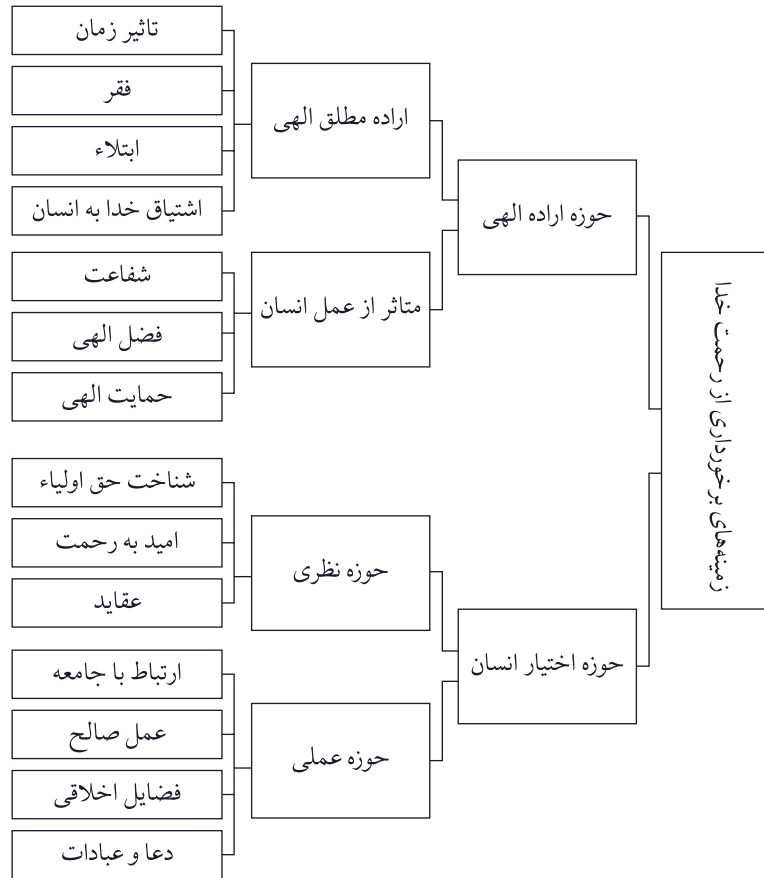
مطالعه عمیق احادیث رحمت نشان می‌دهد که احادیث قدسی به منظور جذب انسان به مقصد اصلی، گاهی به توصیف رحمت خداوند پرداخته و گاهی مصادیق و مظاهر آن را بیان می‌کنند اما بیشترین فراوانی به زمینه‌های دستیابی به رحمت الهی اختصاص دارد. خلاصه موضوعات فرعی این دسته به شکل نمودار ۹ ارائه می‌شود.

نمودار ۹: مقوله رحمت

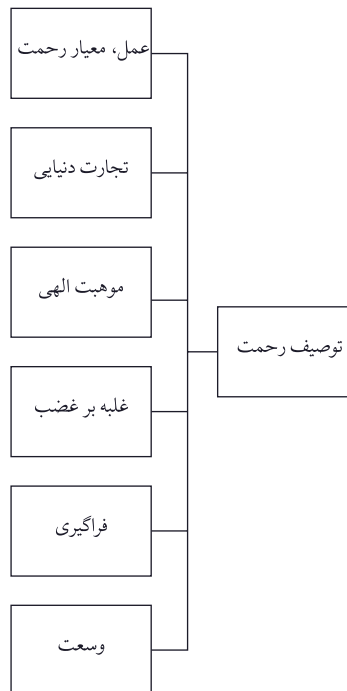
بر اساس موضوعات فرعی استخراج شده، مقولات دسته‌بندی شده ذیل مقوله رحمت خود دارای دسته‌بندی‌های داخلی هستند؛ از این رو نمودارهایی جهت مطالعه اجمالی آن ترسیم می‌گردد.

نمودار ۱۰: زمینه های برخورداری از رحمت

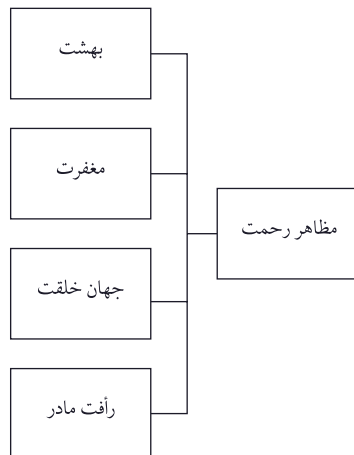

نمودار فوق، میزان تأثیر اراده الهی و اختیار انسان را در بهره‌مند شدن او از رحمت الهی، مقایسه می‌کند. مهمترین نکته در این باره، فزونی تأثیر عملکرد انسان در دریافت رحمت خداست به طوری که اعمال انسان حتی اراده الهی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. نکته دیگر آنکه این نمودار نشان می‌دهد که تمامی موضوعات مطرح در احادیث قدسی به نوعی با رحمت خدا در ارتباطند.

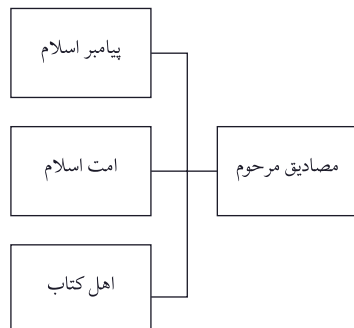
نمودار ۱۱: توصیف رحمت

نمودار ۱۲: مظاهر رحمت

نمودار ۱۳: مصادیق رحمت

هرچند بیشترین احادیث به زمینه‌های برخورداری از رحمت خداوند می‌پردازد اما توصیف رحمت الهی، مظاهر و مصادیق آن نیز بخشی از محتوای این دسته از احادیث را تشکیل می‌دهد. بر این اساس رحمت خداوند سراسر هستی را پوشش داده، پیوسته و بی‌وقفه نازل می‌شود. همه اجزای جهان خلقت، رحمت خدا را به نمایش می‌گذارند و به زبان خود از رحمت خدا سخن می‌گویند.

۴-۱-۴. نتایج مستخرج از موضوعات فرعی احادیث حوزه رحمت

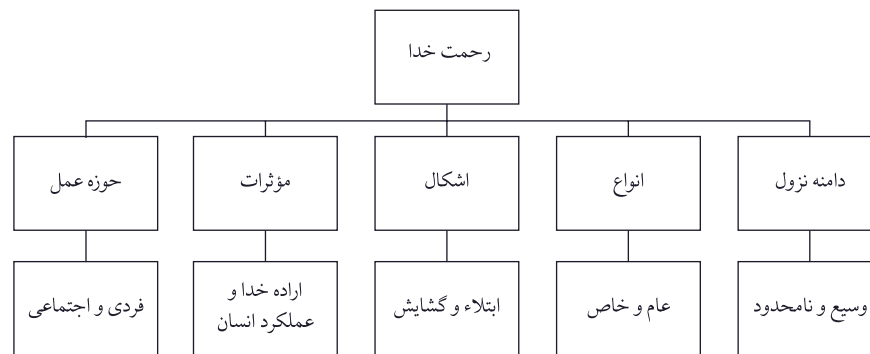
همانگونه که پیش از این گفته شد، قریب به اتفاق احادیث قدسی تجلیگر رحمت خداوند هستند. در حقیقت احادیث قدسی از هر سو مورد مطالعه قرار گیرد، رحمت خداوند را نشان می‌دهد.

پوشش رحمت بر احادیث آنقدر روشن است که به هیچ وجه قابل انکار نیست. به نظر می‌رسد اصلی‌ترین پیام راوی قدسی معرفی خداوند با صفت رحمت است؛ از این رو اگر برای بررسی مقوله رحمت تمامی احادیث مورد مطالعه مجدد قرار گیرد، بیراه نیست اما از آنجا که معارف حدیث قدسی در یک چرخه‌ای تکرار می‌شود و نیز به جهت تحدید دامنه جستجو، تنها احادیثی که موضوع آن مشخصاً «رحمت» است به عنوان نمونه‌ای از احادیث انتخاب و سپس تحلیل می‌شود و از سایر احادیث هر چند ارتباطی با این موضوع داشته باشند، صرف نظر می‌شود. نتایج زیر از دقت در موضوعات فرعی مستخرج از احادیث حوزه رحمت به دست می‌آید:

۱. رحمت خداوند در تمام دسته‌های حدیثی پراکنده است. این امر نشان می‌دهد که همه عرصه‌های زندگی انسان را نیز پوشش داده و در سرتاسر زندگی انسان حضور فعال دارد.
۲. رحمت خدا، وسیع است و امتدادش از دنیا تا آخرت. رحمت خدا را در هر چیز می‌توان یافت. وقتی جهان خلقت یکسره رحمت خداست، وجود انسان هم خود نمونه‌ای از آنست.
۳. رحمت خداوند، نامحدود است و در انحصار هیچ فرقه یا گروهی نیست؛ با این وجود درباره امت اسلام به دلیل ایمان به دین کامل، حضور پیامبر در میان آنان و نیز جلب رضایت ایشان درباره امت، شکلی خاص به خود می‌گیرد.
۴. رحمت خداوند، فراگیر است و بی هیچ بهانه‌ای نازل می‌شود. اشتیاق خداوند به ترجم به قدری است که حتی گاهی یک زمان خاص را بهانه نزول رحمت می‌کند.
۵. رحمت خداوند در دنیا اشکال مختلف دارد؛ گاهی تنگنا و گاهی گشایش، گاهی اجابت دعا و گاهی عدم آن.
۶. تراکم رحمت خدا در جایی که زمینه دریافت آن فراهم شده باشد، بیشتر است.
۷. زمینه دریافت رحمت، گاهی توسط خود انسان فراهم می‌شود و گاهی از سوی خداست.
۸. نقش انسان و عملکرد او در دریافت رحمت الهی بیش از اراده خداوند در این باره است.
۹. تأثیر عملکرد انسان در دریافت رحمت الهی بیش از تأثیر عقاید اوست؛ با این حال خداوند برای عقیده‌ای که منجر به عمل نشده نیز، پاداش در نظر می‌گیرد.
۱۰. نقش اولیاء خدا در نزول رحمت و وساطت آن، پررنگ است. شناخت حق اولیاء، توسل به ایشان و شفاعتشان، سه عامل مهم در برخورداری از رحمت است. عملکرد انسان در دو عامل اول اهمیت بیشتری دارد و سومین عامل هر چند با انسان هم در ارتباط است اما خواست و اراده الهی نقش مهمتری در فراهم کردن آن دارد.

۱۱. هر چند اعمال صالح و فضایل اخلاقی، هم در حوزه فردی و هم اجتماعی موجب جذب رحمت است اما عمل در حوزه فردی تأثیر فزونتري نسبت به حوزه جمعی دارد. نکات فوق نشان می‌دهد که نمونه انتخاب شده، نمونه کاملی است برای اینکه ثابت کند که تمامی موضوعات و رده‌های مختلف از رده‌بندی موضوعی احادیث در مقوله رحمت به روشنی دیده می‌شود و بیراه نیست اگر گفته شود که عصاره معارف احادیث قدسی را در احادیث حوزه رحمت می‌توان مشاهده کرد.

نمودار ۱۴: مدل ذهنی مقوله رحمت

نتیجه‌گیری

بیشترین حجم احادیث قدسی را احادیث اعتقادی تشکیل می‌دهد. احادیث قدسی، ساخت و اصلاح اعتقادات فرد را به عنوان زیربنایی مطمئن برای عمل، وجهه همت خود قرار داده و تلاش می‌کند اصول دین را به گونه‌ای در نگاه مخاطب تبیین کند که منجر به عمل شود اما نه عمل از سر ترس و اجبار بلکه از سر اشتیاق و نیاز به اتصال به سرچشمه رحمت. راهی که این دسته از احادیث برای آموزش عقاید پیش می‌گیرد، بیش از همه آشنا کردن فرد با خداوند و صفات اوست. احادیث اعتقادی قدسی، خداوند را به صفت رحمت معرفی کرده و سایر موضوعات را در ارتباط با رحمت خدا مطرح می‌کند. فراوانی مقوله رحمت به قدری است که در تمام دسته‌های حدیثی ردپایی از آن دیده می‌شود و دور نیست اگر گفته شود که دست کم یکی از مهمترین اهداف صدور حدیث قدسی نمایانند جلوه جمالی حضرت حق و به این وسیله مشتاق کردن بنده برای پیمودن راه اوست. احادیث قدسی در آغاز با شناساندن صفات خداوند، اشتیاق مخاطب را برای دیدار با او برمی‌انگیزد و سپس با معرفی جایگاه

اولیاء خدا و وظیفه‌ای که در انتقال فضل و رحمت خدا به مخلوقات دارند، اشتیاق خدا را نیز برای این دیدار نشان می‌دهد. در پایان جهان آخرت را به عنوان تنها جایی که قابلیت برآوردن آرزوی دیدار را دارد، معرفی کرده و هراسی را که تفکر سنتی از برپایی روز قیامت در جان آدمی راه داده، به آرامشی که در سایه رحمت الهی به دست می‌آید، بدل می‌کند.

ضمیمه

جدول پیام‌های احادیث قدسی در حوزه صفت رحمت و فراوانی مقوله‌های آن

ردیف	موضوعات فرعی	مقوله	فراوانی
۱	اشاره به قطعیت اجابت دعا	دعا	۱۰
	تأکید بر اجابت دعا با اصرار		
	ملآنکه، واسطه فیض الهی به انسان‌ها		
	تأکید بر دعا به منظور برخورداری از رحمت خدا		
	تأثیر مکان عبادت در اجابت دعا		
	برخورداری از رحمت خدا به دلیل استغاثه به خدا		
	برخورداری از رحمت خدا به دلیل توسل به حضرت محمد و اهل بیت		
	برخورداری از رحمت خدا به دلیل درخواست حفظ از گناه		
	تأکید بر پذیرش دعای پیامبر در حق مردم		
	تأثیر ارتباط با خدا در برخورداری از رحمت خدا		
۲	بخشیدن حق الناس، بهای بهشت	ارتباط با جامعه	۸
	برخورداری از حمایت الهی، پاداش همدلی با مردم		
	اشاره به اهمیت ارتباط با مردم و رضایت خداوند از آن		
	انسان، آینه تمام نمای رحمت الهی به شرط ترحم بر مردم		
	برخورداری از رحمت الهی به دلیل ترحم و رأفت انسان‌ها نسبت به یکدیگر		
	ترغیب به ایجاد ارتباط مفید و مؤثر بین انسان‌ها		
	برخورداری از رحمت خدا به دلیل حمایت از یتیم		
	برخورداری از رحمت خدا به دلیل ارشاد دیگران		
	وساطت خدا برای ایجاد رابطه ای مثبت و مؤثر بین انسان‌ها		

۸	عمل صالح	شکرگزاری خداوند از اعمال انسان	۳
		پاداش حیرت‌انگیز و بی‌سابقه خدا به صالحان	
		صرف نظر کردن از گناه نزد خدا پاداش دارد	
		تصمیم به انجام عمل صالح، نزد خدا پاداش دارد	
		حسنات، سیئات را از بین می‌برد	
		پاداش انسان در ازای حفظ خود در برابر شیطان	
		پاداش انسان در ازای گذشت از تعلقات در عشق خدا	
		پاداش دنیوی و اخروی در ازای معامله اختیاری با خدا	
		رحمت الهی و نظر به پروردگار، پاداش کسی که بر معامله با خدا شکیباً باشد	
		عمل صالح، ضامن نجات انسان	
		عمل صالح، موهبتی الهی	
		برخورداری از رحمت الهی با پذیرش عمل صالح و انجام آن	
		دوری از رحمت خدا با رد عمل صالح	
		محاسبه اعمال ناکرده در زمره حسنات به دلیل رحمت خدا	
		پتانسیل عمل خیر آنقدر زیاد است که هم عامل را نجات می‌دهد و هم سایر گناهکاران را	
		فرصت احسان و عمل صالح در روز قیامت	
		شفاعت صالحان از گناهکاران	
۹	حمایت الهی	جبران محرومیت‌های انسان توسط خداوند	۴
		تأکید بر اجابت دعای مظلوم	
		برخورداری از رحمت الهی به دلیل حقوق ضایع شده	
		تأکید بر حمایت همه‌جانبه خداوند از بنی آدم در برابر ابلیس	
		گشودن باب توبه تا لحظه مرگ، حمایت خدا از انسان	
		چشم‌پوشی و مغفرت بی‌بهبانه، حمایت خدا از انسان	
		دفاع و حمایت خدا از انسان در برابر نفرین پیامبر	
تأکید بر پذیرش توبه بندگان گناهکار			

۶	فضل الهی	عدم رضایت خداوند به بهشت به عنوان پاداش انسان	۵
		پاداش و تنعم بیش از استحقاق برای نیکوکاران	
		برخورداری کهنسالان از رحمت الهی	
		اشاره به رحمت بی بهانه خداوند	
		برخورداری از عفو و رحمت خداوند به دلیل انجام مستحبات	
		چشم پوشی از ابتلاء انسان به دلیل رأفت و رحمت خدا بر انسان	
		اختصاص اجر بالای دفع شده به دلیل رحمت خدا بر انسان	
		اشاره به برکت و تأثیر حضور بندگان عابد و خاشع در جامعه	
		برخورداری از رحمت خدا به دلیل وجود حیوانات و اطفال بی گناه و قابل ترحم	
۳	توبه	برخورداری از رحمت الهی به دلیل استغفار فرزند	۶
		برخورداری از رحمت الهی به دلیل اعتراف به گناه	
		برخورداری از رحمت الهی به دلیل شرم و ترس از آشکار شدن گناه	
۴	فضایل اخلاقی	ورع، موجب معافیت از محاسبه اعمال	۷
		ورع، موجب رحمت و مغفرت الهی	
		اشاره به اجابت دعا	
		تأخیر در اجابت دعا به دلیل محبت خدا نسبت به انسان	
		تسریع در اجابت دعا به دلیل بغض خدا نسبت به انسان	
		اشاره به تأثیر دعا و استغاثه در جهنم به منظور نجات	
		تأکید بر امید به رحمت الهی	
		برخورداری از رحمت خدا به دلیل تسلیم و امید	
		تأکید بر تسلیم در برابر فرمان الهی	
		برخورداری از رحمت الهی محصول ایمان به یگانگی خدا و اخلاق حسنه	

۷	ابتلاء	تأکید بر جبران محرومیت‌های انسان با تکیه بر رحمت خدا	۸
		جلب رحمت الهی با حمد بر بلا	
		بلا و رحمت، دوروی یک سکه	
		ابتلائات، هدیه خدا به دوستان و اولیا	
		تأکید بر نقش ابتلائات در برخورداری از رحمت	
		ابتلائات دنیا، کفاره گناهان	
		مرگ سخت، کفاره گناهان	
۴	تأثیر زمان	برجستگی روز جمعه در میان روزهای هفته	۹
		اجابت دعای زائر خدا در صحرای عرفات	
		اشاره به تأثیر زمان در برخورداری از رحمت	
		ماه رمضان، باب رحمت الهی	
		نیمه شعبان، باب رحمت الهی	
		برخورداری از رحمت و رضای خدا به دلیل عبادت در نیمه شعبان	
		برخورداری از رحمت و رضای خدا به دلیل دعا در نیمه شعبان	
		برخورداری از رحمت و رضای خدا به دلیل توبه در نیمه شعبان	
استغاثه پیامبر در نیمه شعبان به منظور برخورداری از رحمت و مغفرت خدا			
۲	ثنای خدا	برخورداری از رحمت خدا به دلیل ثناگویی خدا	۱۰
		تأیید ذکر و ثنای انسان توسط خداوند	
		برخورداری از رحمت خدا به دلیل استغاثه به خداوند	
۲	شناخت حق اولیا	تأکید بر شناخت حق اولیای خدا به عنوان شرط پذیرش نماز	۱۱
		برخورداری از حلم و نور در پاداش شناخت حق اولیای خدا	
		اجابت دعا پیش از دعا، پاداش شناخت حق اولیای خدا	
		محسوب شدن از زمره تابعان اولیای خدا در صورت شناخت حق آنان	
۲	شفاعت	برخورداری والدین از رحمت الهی به دلیل شفاعت	۱۲
		شفاعت، نمود رحمت الهی	
۱	فقر	جبران محرومیت‌های انسان توسط خداوند	۱۳
		برخورداری از رحمت الهی به دلیل محرومیت	
		اشاره به ورود بی حساب فقرا به بهشت	

۱	همنشینی با عالم	ارتباط مستقیم رحمت خدا و علم	۱۴
		برخورداری از رحمت خدا به دلیل همنشینی با عالم	
		اشاره به نسبت نزدیک عالم با خدا	
۱	اشتیاق خدا به انسان	تأکید بر اشتیاق خدا به ایجاد ارتباط دوسویه با انسان	۱۵
		اشاره به اشتیاق خدا به عفو و عطا	
۹	امید به رحمت	اشاره به نقش پررنگ امید نسبت به عبادت و اعمال صالح در برخورداری از رحمت خدا	۱۶
		برقراری رابطه با خدا آسان است حتی برای فرد گناهکار	
		هیچ چیز نمی تواند مانع ارتباط با خدا شود حتی گناه انسان	
		اشاره به عدم تأثیر سابقه تاشایست فرد معذب در بخشش او	
		اشاره به تغییر سرنوشت انسان با امید به رحمت خدا	
		تأکید بر نقش امید به رحمت الهی در برخورداری از آن	
		اشاره به عفو انسان با کمترین بهانه	
		تأکید بر وسعت رحمت خدا نسبت به انسان	
		اشاره به غلبه رحمت بر غضب	
		اشاره به ناتوانی انسان در تنگ کردن دایره رحمت خدا	
		برحذر داشتن از اتکاء به عمل	
		عفو خدا بیشتر از جرم ماست	
		پرهیز از ناامیدی از رحمت الهی	
		اشاره به عدم تعجیل خدا در عقوبت انسان	
		اشاره به بزرگ شمردن گناه و ناامیدی از رحمت او به عنوان بزرگترین سبب غضب خدا	
		اشاره به ضعف و ناتوانی انسان در ادای حق عبادت	
توصیه به اتکاء و امید به رحمت خدا			
توصیه به حسن ظنّ به خدا			
اشاره به نقش فضل و رحمت خدا در سرنوشت انسان			
توصیه به پیامبر برای بشارت به اصحاب			

۸	عبادات	بر خورداری زائر خدا از مغفرت الهی برای هر گام	۱۷
		بر خورداری از مغفرت الهی با دعا	
		تأکید بر نقش حج در بر خورداری از رحمت خدا	
		تأکید بر نقش جهاد فی سبیل الله در بر خورداری از رحمت خدا	
		اشاره به احدی الحسنین به عنوان پاداش جهاد فی سبیل الله	
		جهاد فی سبیل الله به شرط ایمان به خدا و تصدیق انبیا، شامل پاداش می شود	
		ملائکه خدمتگزار روزه داران و پای مردانند	
		روزه داران و پایمردان از آتش غضب خدا در امانند	
		ماه رمضان بهانه ای است برای آموزش انسان	
		رحمت و غفران خداوند در ماه رمضان، تجلی بی نظیری دارد	
		شب قدر، بهانه ای است برای آموزش انسان	
		درود ملائکه بر روزه داران	
		روزه انسان را مقرب درگاه الهی می کند	
		اشاره به عفو بی بهانه انسان	
		اشاره به رحمت خدا نسبت به انسان حتی با عمل ناقص	
		اشاره به پاداش شگفت انگیز برای عمل حج با نیت و مال پاک	
		بهره مندی از رحمت و مغفرت الهی محصول حفظ ارتباط با خدا	
		بهره مندی از رحمت و مغفرت الهی محصول اقامه نماز	
		نماز، موجب دفع شرّ	
		نماز، مایه آزادی از آتش	
		نماز، موجب بر خورداری از رضای الهی	
اشاره به نقش خضوع و شکر در بر خورداری از رحمت خدا			
اشاره به کفایت مهمات در دنیا در پاداش سجده شکر			
اشاره به پاداش شگفت انگیز و غیر قابل انتظار برای عامل سجده شکر			
مباهات خدا به عامل سجده شکر نزد ملائکه			

۶	عقاید	تأکید بر ایمان به یگانگی خدا به عنوان تنها ابزار برخورداری از رحمت خدا	۱۸
		توصیه به تکیه به رحمت و نعمت خدا	
		توصیه به عدم اتکاء به عمل	
		تأکید بر نقش تولای دوستان خدا و تبری از دشمن خدا در برخورداری از رحمت	
		تأکید بر نقش ولایت امام علی در برخورداری از رحمت	
		اشاره به نقش شهادت به توحید و نبوت و امامت در برخورداری از رحمت و مغفرت الهی	
		تأکید بر عقوبت کفر و انکار توحید و نبوت و امامت	
		تأکید بر ایمان به یگانگی خدا به عنوان تنها ابزار برخورداری از رحمت خدا	
		اشاره به نقش باورهای توحیدی در بخشش گناهان	
اشاره به نجات و سعادت‌مندی متدینان به همه ادیان توحیدی			
۳	وسعت	دسترسی به نعمت‌های بهشتی به اندازه دلخواه برای بهشتیان	۱۹
		تأکید بر قدرت خداوند بر اجابت خواسته‌های انسان	
		تأکید بر وسعت رحمت خداوند	
		تأکید بر توانایی خدا درباره ایجاد تغییر در آفرینش در آن واحد	
		عطای خدا به بهشتیان بیش از خواسته آنها	
اشاره به استقبال خدا از خواسته‌های انسان			
۱	رحمت فراگیر	حفظ و حمایت خداوند از فرد بزرگسال	۲۰
		حسابرسی آسان خداوند از فرد بزرگسال	
		حمایت ملانکه از فرد کهنسال	
		بهره‌مند کردن فرد کهنسال از رحمت و مغفرت	
		چشم پوشی خداوند از گناه انسان	
		شفاعت خداوند از انسان	
		اشتیاق خداوند به رشد و نجات انسان	
۱	تجارت دنیایی	تأکید بر نقش بریدن از دنیا در جلب رضایت خدا	۲۱
۱	موهبت الهی	برخورداری از نعمت‌های الهی به دلیل رحمت خدا نسبت به انسان	۲۲
		رحمت الهی، منشأ همه دارایی‌های انسان	
۱	عمل، معیار رحمت	برخورداری از رحمت الهی به میزان عمل هر فرد	۲۳
		عدم تأثیر موقعیت‌های دنیوی در جزای اخروی	

۱	غلبه بر غضب	بر خورداری از رحمت الهی به دلیل ارتباط خدا با انسان
		نجات انسان از سقوط به دلیل ارتباط خدا با انسان
		تأکید بر غلبه رحمت الهی بر غضب
۱	اهل کتاب	کیفیت حسابرسی انسان متناسب با میزان تقرب او به خداوند است
		شکرگزاری خداوند از اعمال انسان
		اشاره به رحمت خدا نسبت به اهل کتاب
۲	پیامبر و امت اسلام	اشاره به حمایت ویژه خدا از پیامبر اسلام
		تأکید بر رحمت پدرا نه پیامبر در حق امت
		تأکید بر وسعت رحمت خدا در حق امت اسلام در پاداش و جزا
		تأکید بر نقش شفاعت پیامبر در برخورداری امت اسلام از رحمت
		بر خورداری پیامبر و امت اسلام از رحمت و نعمت های ویژه خدا
۲	بهشت	بهشت، نمونه ای از رحمت خدا
		اشاره به فراهم بودن انواع نعمت در بهشت
		اشاره به اختیار انسان در انجام فعالیت دلخواه در بهشت
۱	خلقت	شما را نیافریدم تا سود برم بلکه افریدم تا به شما سود برسانم
۱	رحمت مادر	توصیف رحمت خداوند
		تأکید بر رحمت مادر به عنوان نمونه ای از رحمت خدا
		اشاره به الهام خدا به مادر برای رأفت به حال فرزند
۱	مغفرت	تأکید بر رحمت و کرامت خدا در چشم پوشی از عقوبت
		اشاره به چشم پوشی خدا از خطای جاهلانه انسان
		اشاره به رأفت خدا نسبت به انسان

منابع

- ابن تاج العارفین، زین الدین، الاتحافات السنیه بالاحادیث القدسیه، تحقیق: محمد منیر دمشقی، مصر: انتشارات محمدعلی صبیح و اولاده، ۱۳۵۴.
- ابن عدوی، مصطفی، الصحیح المسند من الاحادیث القدسیه، بطنطا: دار الصحابه للتراث، ۱۴۱۰ق.
- ابن عربی، محی الدین، مشکاه الانوار فیما روی عن الله سبحانه من الاخبار، تحقیق: ابوبکر مخیون، قاهره: مکتبه القاهره، ۱۴۲۰ق.
- الاثری، محمد بن ریاض الاحمد، جامع الاحادیث القدسیه الصحیحه، بیروت: عالم الکتب، ۱۴۲۶ق.
- استراس، آنسلم؛ کوربین، جولیت، اصول روش تحقیق کیفی؛ نظریه مبنایی، رویه ها و شیوه ها، ترجمه: بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۷.

- بی نا، مجموعه الاحادیث القدسیه، شرح: احمد الشرباصی، بی جا، ۱۳۸۹.
- تهانوی، محمداعلی بن علی، کشف اصطلاحات الفنون و العلوم، تهران: خیام و شرکاه، ۱۹۶۷ م.
- جرجانی، علی بن محمد شریف، التعریفات، بیروت: دار الفاناس، ۱۴۲۸ ق.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، الجواهر السنّیه فی الاحادیث القدسیه، وحدت بخش، بی تا.
- حسینی امینی، سید محسن، الاحادیث القدسیه المشترکه بین السنه و الشیعہ، تهران: مجمع العالمی للتقریب بین المذاهب الاسلامیه، ۱۴۲۵ ق.
- حسینی کوفی، ایوب بن موسی، معجم فی المصطلحات و الفروق اللغویه، قاهره: دار الكتاب الاسلامی، ۱۴۱۳ ق.
- ساروخانی، باقر، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳.
- شیرازی، سید حسن، کلمه الله، بیروت: مؤسسه الوفا، ۱۳۸۲.
- صبحی صالح، علوم الحدیث و مصطلحه، قم: منشورات الرضی، ۱۳۶۳.
- قاری، نورالدین علی بن سلطان محمد، معجم الاحادیث القدسیه الصحیحه و معها الاربعون القدسیه، تحقیق: ابوعبدالرحمن کمال بن بسیونی ابیانی مصری، قاهره: مکتبه السنه، ۱۴۱۲ ق.
- کریندورف، کلوس، تحلیل محتوا: مبانی روش شناسی، ترجمه: هوشنگ نایبی، تهران: نی، ۱۳۹۱.
- المجلس الاعلی للشؤون الاسلامیه بالقاهره، الاحادیث القدسیه، ناظر: درویش جویدی، بیروت: المطبعه العصریه، ۱۴۲۶ ق.
- معروفی، یحیی؛ یوسف زاده، محمدرضا، تحلیل محتوادر علوم انسانی، همدان: سپهر دانش، ۱۳۸۹.
- مقدسی، علی بن بلبان، المقاصد السنّیه فی الاحادیث الالهیه، دمشق-بیروت: دار ابن کثیر، ۱۴۰۸ ق.
- مکی، علامه محمد، الاتحافات السنّیه فی الاحادیث القدسیه، حیدرآباد دکن: دایره المعارف العثمانیه بالعاصمه، ۱۳۵۸.
- نوی، ابوزکریا یحیی بن شرف، الاحادیث القدسیه، تحقیق: مصطفی عاشور، قاهره: مکتبه القرآن، بی تا.
- هولستی، ال-آر، تحلیل محتوادر علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه: نادر سالارزاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۳.